



לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת שמות, תש"ע
מספר 843מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

שני שלבים בגאולת מצרים

פרשתנו מספרת ב"סדר"¹ הראשון של הספר (פרקים א-ב) על שעבוד ישראל במצרים ועל לידתו, הצלתו ובחרותו של משה העתיד להיות שליח הגאולה. שני ה"סדרים" העוקבים (ג:א - ו:א) מספרים על הטלת שליחות הגאולה על משה במראה בסנה (ג:א - ד:יז) ועל כישלון השליחות: פרעה לא רק מסרב לדרישת משה ואהרון (ה:ד-ה) אלא אף מכביד את עבודת המס מעבר למקובל (ה:ו-ח), עד ששוטרי בני ישראל, הישראלים הממונים על עבודת אחיהם, מתלוננים על משה ואהרון ומאשימים אותם בהריגתם (ה:כ-כא). משה שב אל ה', כנראה אל הר הא-לוקים² שבו קיבל את השליחות, כדי להגיש את התפטרותו (ו:כב-כג), אולם ה' אינו מקבלה ומבטיח למשה "עַתָּה תֵּרְאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפָרְעָה כִּי בְיַד תִּזְקֶה יִשְׁלַחְסָם וּבְיַד תִּזְקֶה יִגְרָשְׁם מֵאֶרֶצוֹ" (ו:א).

מדוע נכשלה השליחות הראשונה? במעמד הסנה נאמר למשה שבמאמץ השחרור, כלומר במשלחת אל פרעה, ישתתף עם ישראל באמצעות נציגיו שהם זקניו: "וְשָׂמְעוּ לְקַלְךָ וּבָאתָ אִתָּהּ וְזָקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל-מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְאָמְרָתָם אֵלָיו" (ג:יח). אולם בביצוע המשימה כתוב: "וְאַחַר כֵּן אָבִי מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ אֶל-פְּרָעֹה" (ה:א). והיכן הזקנים? העבדים פחדו מלהתייצב מול אדונם, ובלשונו הציורית של המדרש: "הלכו עימהן הזקנים והיו מנגבין את עצמן ונשמטין אחד אחד... והלכו להן. כיון שהגיעו לפלטרין של פרעה לא נמצא אחד" (שמ"ר ה, יד)³. נמצא שאף שהאמינו ישראל בבשורת הגאולה שהביאו משה ואהרון בשם ה' (ד:לא), נכשלו הזקנים במבחן הביצוע. על זה נענשו ישראל בהכבדת העבודה, והוכו שוטרי בני ישראל שהם זקני ישראל⁴.

לפנינו כאן פריט אחד מתוך הדגם המצוי בתנ"ך, בייחוד בתורה, שתכנית שתכנן ה' כביכול מופרת מתוך חופש הבחירה שנתן ה' לאדם, ומכוחו יכול האדם לסרב לדבר ה', כביכול לא לשתף עמו פעולה וכך לדחות את ביצוע התכנית האלוקית למועד מאוחר.

כך הושחתה בריאת העולם והאדם במבול משום רעת האדם, וחודשה בהצלת נוח. כך גם צומצמה הברכה שניתנה לנוח ולבניו אחרי המבול לאברהם ולזרעו הנבחר, משום התחדשות החטא; כך הופרה ברית סיני לישראל במעשה העגל, ובעקבות תחנוני משה חודשה במתן הלוחות השניים, וכך הושעה מתן ארץ ישראל שהובטחה ליוצאי מצרים עד קום דור חדש במדבר, משום חטא המרגלים, וכך מלכות שאול שכשלה וחודשה על ידי בית דוד.

ובענייננו: אחרי שהשלב הראשון נסתיים בכישלון שוב פונה ה' אל משה, וכדיבור חגיגי הבנוי במבנה פיוטי⁵ מטיל עליו מחדש את שליחות הגאולה. על המוטיבים של קיום ברית האבות ושל שמיעת צעקתם של בני ישראל, שנכללו גם בשליחות הראשונה שבמעמד הסנה, נוסף עתה מוטיב חדש: ידיעת שם ה'; כלומר אף לאבות האומה לא נודע שם ה' במלוא משמעותו (ו:ג), שהלוא טרם ראו בקיום ההבטחות שהבטיח להם ה', וגם לא ראו נסים גלויים המראים בעליל את שלטון ה' בעולם. לכן בהכרח צריכה לבוא הגאולה, גם בלי שיתוף

¹ "סדר" הוא יחידת קריאה שבועית במנהג ארץ ישראל הקדמון. הסדרים מסומנים במהדורות קורן; במהדורת "חורב" שבעריכת הרב מ' ברויאר; במקראות גדולות "הכתר", ובמהדורות המדעיות של גינצבורג וה"ביבליה הבראיקה".

² כך נראה מדברי רשב"ם לפסוק. אפשר שבשיבה זו, משראה שתהליך הגאולה קשה וממושך, החזיר משה את משפחתו למדיין. כך תיפתר הסתירה בין ד:כ ובין יח:ב, ה.

³ וכן בתנחומא שמות כד, מהדורת בובר שם כא, ז ע"ב, ומובא ברש"י.

⁴ על פי במדבר יא:טז: "אֲשֶׁר יִדְעָתָּ כִּי-הֵם זָקְנֵי הָעָם וְשֹׁטְרָיו".

⁵ על המבנה הכיאסטי ראו נ' ליבוביץ, **עיונים חדשים בספר שמות**, ירושלים תש"ל, עמ' 87; א' סמט, **עיונים בפרשות השבוע**, בראשית-שמות, ירושלים תשס"ב, עמ' 170 (שם, מבנה מסגרת).

פעולה של ישראל וגם מתוך מרי של ישראל, כדי שבסוף ידעו ישראל את שם ה' (ו:ז), ועל ידי זה ידעו זאת גם המצרים המייצגים את אומות העולם.⁶

דברי ה' אלה (ו:ב-ח) מופנים ישירות אל משה (ו:ב-ה), ודרכו גם אל בני ישראל (ו:ו-ח), אך אין נלווית אליהם דרישה לפעילות כלשהי מצד ישראל. אדרבה, מיד נאמר: "וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל-מֹשֶׁה מִקְצֶר רִיחַ וּמַעֲבֹדָה קָשָׁה" (ו:ט). רק לקראת סוף התהליך, לקראת מכת בכורות, ייתבעו ישראל לשתי פעולות: האחת – לשאול משכניהם המצרים תכשיטי כסף וזהב ושמלות נאות להתקשט בהם לקראת חג ה' שבמדבר (יא:ב), והאחרת – להכין ולעשות את זבח הפסח (יב:ג-יג), שבו יפגינו שמעתי הם עבדי ה', וממילא משוחררים מעבדות לפרעה.

כאמור, פרקים א-ב הפותחים את ספר שמות מספרים על השעבוד ועל קורות משה לפני היבחרו לשליח הגאולה. והנה, השעבוד על שלבי ההכבדה שבו מתואר בקצרה ובאופן סכמטי בלבד, כיוון שמדובר במבוא לקראת מעשה הגאולה, שהוא עיקרו של ספר שמות.⁷ אבל הכבדת העבודה שבפרק ה' מתוארת בהרחבה על כל פרטיה, כיוון שהיא חלק מתהליך הגאולה עצמו. מתוך צרות ישראל שבפרק א' מתואר בפירוט רב רק מעשה המילדות העבריות כדי לספר צדקותן, שלא יראו את פרעה אלא את הא-לוקים, וזאת גם ההזדמנות היחידה שבה מוזכר א-לוקים בתיאור הצרות.

בתיאור השעבוד חסרים אפוא שני דברים מתבקשים: זעקת ישראל מעבדותם ותגובת ה' לזעקתם. את אלה משלים הקטע האחרון שבחטיבה הראשונה של פרשתנו – ב:כג-כה. וכבר פירש "חזקוני" שפתיחת קטע זה "ויהי בימים הרבים ההם" אמורה לכל הימים הרבים של השעבוד. בכל העידן הזה זעקו בני ישראל, ואין מפורש אם זאת זעקת תפילה אל ה' או זעקת כאב סתמית. על כל פנים, "וַתַּעַל שׁוֹעֲתָם אֶל-הָאֱלֹהִים מִן-הָעֶבְרָה" (ב:כג), ועשתה פעולתה: "וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת-נַאֲקָתָם", וזכר את ברית האבות שהגיע זמן קיומה על פי ברית בין הבתרים (בר' טו:יג, טז). קטע זה הוא אפוא קטע קישור בין תיאור השעבוד לתחילת הגאולה שבמעמד הסנה בפרק ג': הוא מספר מה כביכול הביא את ה' לסיים את השעבוד ולהתחיל בתהליך הגאולה.

נשים אל לבנו שיש כאן ארבע לשונות בזעקתם של ישראל: "וַיִּאָּנְחוּ", "וַיִּזְעְקוּ", "שׁוֹעֲתָם" (ב:כג) ו"נַאֲקָתָם" (ב:כד), וכנגדן חמש לשונות של היענות ה': "וַתַּעַל... אֶל-הָאֱלֹהִים" (ב:כג); "וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים"; "וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים" (ב:כד); "וַיִּרְאֵ אֱלֹהִים" ו"וַיִּדַע אֱלֹהִים" (ב:כה). אזכור השם "א-להים" בצירוף לכל אחד מן הפעלים מדגיש שמרובים חסדי ה' אף מצרות בני ישראל. השורש זכ"ר מסמן פועל נצרך, דהיינו פועל הצריך תמיד למושא. ואף שברור שהמושא של "וַיִּזְכֹּר" בפסוקנו הוא "את בני ישראל" הנזכרים קודם לכן, הרי תמוה הלשון הקצר "וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים". אולי כתוב כך כדי לחתום את הפסקה בשם הקדוש, שכאמור חוזר ומודגש בקטע. ואולי עוד דבר: בתחילת החטיבה כולה נאמר על מלך מצרים החדש: "אֲשֶׁר לֹא-יֵדַע אֶת-יְוֹסֵף" (א:ח), וברור שהכוונה שם שאכן שמע על יוסף ופועלו אך התעלם מהם. לעומת אותו מלך בשר ודם נאמר בסוף החטיבה על מלך מלכי המלכים: "וַיִּדַע אֱלֹהִים",⁸ ה' לא התעלם מבני ישראל, מסבלם ומבריתו אתם.

השליחות תוטל על משה, כנאמר במעמד הסנה, וכבר למדנו בפרק ב' כיצד ראוי לה משה: הוא מסכן את חייו כדי להציל את אחיו העברי מידי נוגש מצרי; הוא שופט משפט צדק בין שני אחים עברים בלי שנתמנה לכך, והוא גם מציל נערות נכריות מיד נוגשיהן. ועדיין מונעת מניעה חיצונית את שליחותו: הלוא ברח ממצרים כמבוקש פלילי, וכיצד ישוב לשם? לכן הקטע המכין לקראת מעמד הסנה פותח בהסרת מכשול זה: "וַיְהִי בַיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם" (ג:א), כפי שה' אומר אחר כך למשה: "לָךְ שָׁב מִצְרַיִם כִּי-מָתוּ כָּל-הָאֲנָשִׁים הַמְּבַקְשִׁים אֶת-נַפְשְׁךָ" (ד:ט).

עתה מוכן הכול לקראת תהליך הגאולה שראשיתו במעמד הסנה. השאלה היא מדוע בדמות אש נגלה מלאך ה' אל משה? כשמהסס משה וחושש מקבלת השליחות (ג:יא) מבטיחו ה' "כִּי-אֶהְיֶה עִמָּךְ" (ג:יב), כלומר לא לבדך תעמוד מול פרעה ומול בני ישראל. ועדיין אין הבטחה זו מספקת: שמא חזיון שרב במדבר, מעין פאטה מורגאנה מפנטז משה, וכי על סמך קולות אלה יוכל להסתכן? על כן מוסיף ה' "וזה לך האות": המחזה הממשי והוויזואלי של האש הפלאית הוא האות והעדות לממשות התופעה. ולפת אש דווקא היא האות, כי היא הסימן לעתיד ולתכלית ההוצאה: "בַּהֲוִיצֵאָךְ אֶת-הָעַם מִמִּצְרַיִם תַּעֲבֹדוּן אֶת-הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה" (ג:יב). בהר הזה יתגלה ה' לעיני כל ישראל באש גדולה, אחר-כך יכרתו בתחתית ההר את הברית המלווה בקרבנות אש (פרק כד), ושם יתגלה ה' באש שתאכל את הקרבנות על המזבח, כפתיחה וכהקדשה לעבודת הקבע של ישראל, בחצר אהל מועד (ויק' ט:כד).

מנחם בן-ישר

המכללה האקדמית אשקלון

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>

⁶ ראו ז:ה; ט:יד-טז; יד:ד.

⁷ ראו הקדמת רמב"ן לספר שמות.

⁸ ניתן לערוך את שני הפרקים א-ב יחד במבנה כיאסטי או במבנה מסגרת (לא מדויק), שבו "לא ידע" – וידע" באים זה כנגד זה.